

KAJETONO ALEKNAVIČIAUS KŪRYBOS SAŠAJOS SU LIAUDIES DAINŲ TRADICIJA

JURGA SADAUSKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – Kajetono Aleknavičiaus poezija, pirmiausia populiariomis dainomis virtę poeto eilėraščiai.

Darbo tikslas – apibūdinti K. Aleknavičiaus poezijos folkloriškumą ir originalumą.

Tyrimo metodai – lyginamasis, interpretacinis.

Žodžiai raktai: eilėraštis, literatūrinė daina, folklorinis variantas, liaudies daina, didaktika, stilius.

Turbūt dauguma mūsų, pirmą kartą susidūrę su mažiau žinomais XIX a. lietuvių literatūros tekstais, paklausiame savęs, ar tokia literatūra anuomet galėjo būti įdomi, ar ji patraukli ir išvis verta skaityti. Tik daug vėliau, susipažinus su ano meto kultūrine situacija, kūrėjų tikslais ir skaitytojų kultūriniais poreikiais, kyla mintis, kad tai, kas rašyta, ir pats rašymo būdas buvo tuomet tinkamiausi, nes leido autoriui būti išgirstam ir pasakyti ką nors nauja auditorijai, kuri pratusi ne skaityti, bet klausyti ir dainuoti.

Pernai sukako 200 metų nuo švietėjo, poeto ir aktyvaus visuomenės veikėjo Kajetono Aleknavičiaus (1804–1874) gimimo. Lietuvių literatūros istorijoje jam yra tekusi antraeilio kūrėjo vieta, tačiau K. Aleknavičius daug kur buvo pirmasis: jis – pirmas ryškus lietuvių humoristas, vaikų poezijos ir naujo žanro lietuvių literatūroje – eiliuotų pasakojimų („pritikimų“) – pradininkas. Kūrėjas išleido du veikalus – „Elementorių, arba Lengvą mokslą skaityt Rašto švento“ (1846) bei individualios kūrybos rinktinę „Pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės“ (1861), kurie, priešingai nei didelė dalis anuometinių lietuvių švietėjų raštų, pasiekė skaitytoją nepavėluotai ir kaip tik todėl lietuvių plačiajai visuomenei turėjo nemažos kultūrinės bei ideologinės įtakos.

Mums žinomi poeto biografiniai duomenys šykštūs, bet iškalbingi. Gabus mokslams valstiečių vaikas, gavęs teologijos kandidato laipsnį, išbandė dvasininko (vikaro, kunigo, klebono) ir pasaulietišką administratoriaus profesijas. Buvo uolus švietėjas ir didaktas, moralistas bei humoristas. K. Aleknavičius visą gyvenimą neturėjo nuolatinės tarnybos vietos, tad matė daug žmonių ir likimų, o 1863 m. caro valdžios

apkaltintas prosukilimine laikysena, pasitraukė į Baltarusiją¹. Labai tikėtina, kad poetas priklausė tam beteisių bajorų sluoksniui (jo tėvai save laikė bajorais, nors dokumentuose įrašyti valstiečiais), kurie, nepajėgdami įrodyti carinei valdžiai savo kilmės, turėjo rasti naujų pragyvenimo ir išitvirtinimo visuomenėje būdų. Pasak Egidijaus Aleksandravičiaus, tuo metu dešimtys tūkstančių lietuvių bajorų bei besiformuojančios inteligentijos atstovų, neturėdami žemės ir turtų, bet galėdami laisvai kilmotis iš vienos vietos į kitą ir studijuoti universitetuose, siekė mokslo kaip pragyvenimo šaltinio².

Apie emocinę išprususio, bet nepasiturinčio šio socialinio tarpsluoksnio būseną daug pasako kultūros veikėjų memuarai. Antai Liudviko Adomo Jucevičiaus prisiminimai akivaizdžiai liudija, kokios ypatingos vienybės būta tarp aukštojoje mokykloje studijavusių studentų ir kokie stiprūs vienatvės, nesaugumo jausmai dėl daugumos nesupratimo XIX a. pirmosios pusės kultūros veikėjų kartą lydėjo vėliau, kai, baigę mokslus ir gyvenimo aplinkybių verčiami, dažnai dirbo toli nuo gimtųjų namų ir nuo kultūros centrų³. Panašu, kad ir K. Aleknavičius patyrė panašių išgyvenimų. Tai išduoda lenkiškai parašyta poezijos rinkinio prakalba: „Knyga be rašėjo prakalbos – kaip našlaitis bajoras be Bajoriškosios Globos. Kas už menką Lietuvos Keliauninkę užstos? Arba paklausta, ką atsakys vokiečių filosofijai, nenorinčiai nei klausyti apie žmonių padavimą? Arba, ant galo kaip teisinsis prieš paprastą žemaitišką rašymo būdą, lig šiol neturintį jokių kalbamokslisškų taisyklių? Tačiau savo prakalboje, Maloningasis Skaitytojau, senovės papročiu neketinu melsti menkai mano Keliauninkei malonės ir dovanojimo: veikalas man, dalykų turinys ir kalba Lietuvos žmonėms priguli“⁴.

Pirmieji prakalbos sakiniai ir toliau einąs probleminis kalbinis, etnografinis, mitologinis diskursas rodo K. Aleknavičių buvus plačių pažiūrų ir interesų žmogų, gebėjusį vertinti savo kūrybą tiek aukštosios, tiek masių kultūros kontekste, be žinių, turėjusį ir savarankiško vertinimo valios. Jis vienas pirmųjų numatė, kad ne žemaičių, o „lietuviškoji kalba“ (aukštaičių tarmė) ateityje tapsianti bendrine⁵. Taip pat pateikė vaizdžių pastebėjimų apie liaudies „najivišką“ tikėjimą, pasaulio ir religijos supratimą. Savo svarstymus grindė ne raštais, bet žmonių pasakojimais. Iki šiol moksliniu požiūriu teisingais laikytini jo prakalboje išsakyti teiginiai, esą lietuviai visada turėjo vieną pagrindinę dievybę, jog sielos nemąstė atsietai nuo kūno. Autoriaus būta pastabaus ir nusakant liaudies mentaliteto ypatumus, pavyzdžiui, jis teigia, kad paprasti žmonės, neturėdami istorijos žinių, nenutuokdami apie politiką, vis dar labai daug atsimena dalykų iš stabmeldiško tikėjimo⁶.

Atpažindami gana nemenką autoriaus erudiciją ir žinodami jį buvus didesnių gabumų⁷, kiek nustembame, kad, Vytauto Vanago žodžiais, „sukurtas juokiantis, K. Aleknavičiaus eilių pasaulis nėra gilus ir platus. Jis ribojasi valstiečio buitimi ir nedideliais dvasiniais jo poreikiais“⁸. Tačiau šios nuostabos dėl tokio neatitikimo priežastis greičiausiai yra ta, kad šiandien jau sunkiai besuvokiame, kokią socialinę funkciją anuomet atlikdavusi knyga ir kaip stipriai jos populiarumas priklausė nuo dar labai ribotų plačiosios visuomenės skaitymo įgūdžių ir ne mažiau ribotų poreikių pažinti tai, kas tolina, abstraktu, nekasdieniška. Sodietis XIX a., o iš dalies ir XX a. pradžioje dar tik pratinosi laisvalaikį leisti ne būryje, viešose susitikimo vie-

tose, o vienuroje su knyga, tik mokėsi perprasti meninio teksto turinį ir raišką, jame dar tik brendo nuovoka apie kūrinio, kaip nefunkcinio, neapeiginio, nemaginio ir neduodančio praktinės naudos dalyko, meninę vertę. Ar galėjo tad K. Aleknavičiaus „pritikimai“ ir „pasakos“ būti kitokie? Juolab kad į mažai raštingą kaimą patekusi knyga dažnai tapdavo šeimynine pramoga, atstojusia pokalbius ir pasakojimus: laisvu laiku, paprastai sekmadieniais, vienas kuris šeimos narių, kiek geriau skaitantis, imdavo knygą ir skaitydavo visiems namiškiams⁹. Tokiems skaitytojams reikėjo paprastų, visiems suprantamų ir smagių kūrinių. Šiai laisvalaikio formai pritaikyta knyga galėjo lengviau pasiekti protą ir širdį tų, kurie patys neskaitė, bet klausė rašytinio teksto. Poeto K. Aleknavičiaus kūryba ir buvo savotiška tų linksmų, nepiktų šeimyninių, kaimietišku pokalbių, pajuokavimų literatūrinė atmaina.

Suvokiant, kad sociokultūrinio vaidmeniu K. Aleknavičiaus kūryba kaime ant rino folkloriniam repertuarui, kurio didžiąją dalį sudarė senosios liaudies dainos, natūralu klausiti, kiek ji buvusi iš tikrųjų folkloriška ir kiek prisidėjo prie liaudies dainų modernėjimo. Šis klausimas aktualus ne tik tiriant šio poeto kūrybą; jis keltinas svarstant visą vėlyvųjų literatūrinės kilmės dainų masę. XIX a. į tradicinį repertuarą palengva vis labiau skverbiasi literatūrinės kilmės tekstai, ypač dainuojamoji poezija. Sukurtos įvairių, daugiau ar mažiau žinomų autorių, plisdamos žodžiu bei nuorašais, literatūrinės dainos praturtina sodžiaus repertuarą naujomis temomis, aktualijomis bei motyvais, poetine kalba ir stiliumi. Būdinga, kad pritaikomos žodinėje tradicijoje dainos neretai patiria stiprią folklorinę adaptaciją, tad kartu tampa organiška folkloro dalimi. Taigi K. Aleknavičiaus kūrybos santykio su folkloru tyrimas padeda geriau suvokti tiek jo sukurtų dainų kelią į liaudį, tiek apskritai literatūros bei tautosakos sąveikų procesus.

Tarp XIX a. literatūrinių dainų K. Aleknavičiaus kūrybai tenka svarbi vieta. Nors jo poezija nėra buvusi tokia populiari ir ne taip plačiai dainuota kaip Antano Strazdo, Antano Vienažindžio ar Antano Baranausko, pagal liaudyje prigijusių tekstų skaičių K. Aleknavičius neabejotinai pirmauja. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių liaudies dainų katalogo kartotekoje randame net penkiasdešimt devynis jo tekstus (dainų tipus), iš pateikėjų užrašytus bent po keletą kartų, ir tai yra visa jo spausdinta kūryba. Šešiolika dainų turi nuo dešimties iki kelių dešimčių variantų, kai kurie jų su melodijomis. Tai liudytų, kad dainos buvo gana gerai žinomos. Daugiausia poeto kūrybos randame XX a. pirmosios pusės tautosakos rinkiniuose, vieną kitą XIX a. antrosios pusės rankraštinėje medžiagoje, pasitaiko jų ir tarp XX a. antroje pusėje surinkto folkloro. Peržiūrėjus Lietuvių liaudies dainų katalogo kartotekos duomenis, susidaro įspūdis, kad K. Aleknavičiaus kūryba XIX a. buvo daugiau žinoma ir dainuojama šiaurės rytų Lietuvoje, o Žemaitijoje išplito tik XX a. pradžioje. Labai tikėtina, kad XX a. pirmaisiais dešimtmečiais šių dainų išpopuliarėjimą visoje Lietuvoje lėmė du pakartotiniai poezijos rinktinės leidimai (1904, 1907), taip pat kai kurių tekstų dažnas publikavimas vaikams skirtoje spaudoje.

Folkloriniams poeto kūrinių variantams būdinga, kad jie atlikėjų yra pateikiami arba beveik nepakitę, arba gerokai sutrumpėję, kai kada kontaminuoti su kitomis vėlyvosiomis dainomis. Tačiau, palyginti su kitomis populiariomis literatūrinėmis dainomis, jų folklorinių variantų tekstai mažai įvairuoja ir nėra labiau suartėję su

senųjų dainų tradicija. Nereta ir tautosakos rinkėjo pastaba: *pasakė, padeklamavo*. Tai perša mintį, kad eilėraščiai paplito gana vėlai ir, tikėtina, neretai buvo žinomi ne kaip dainos, o kaip poezija. Tokiu atveju K. Aleknavičiaus eilėraščiams tenka senosioms tradicinėms dainoms nebūdinga funkcija ir visai naujas vaidmuo tradicinėje kultūroje: tai ne kolektyviai bendruomenės atliekamas, bet auditorijai skirtas vieno žmogaus tekstas, kuriuo siekiama mokyti, auklėti, šviesti klausytojus. Tokia kryptinga ir atvira didaktika dainose buvo naujas dalykas.

Poeto kūrinių folkloriniam adaptavimui būdinga menka sąveika su senaisiais tradiciniais poetiniais tekstais. Nedaug tėra kontaminuotų K. Aleknavičiaus tekstų ir su jo poezijai artimiausiais liaudies dainų žanrais – šeimos, humoristinėmis bei didaktinėmis dainomis. Tai rodo, kad jo kūryba turėjo nedidelę įtaką senųjų liaudies dainų turinio bei poetikos raidai. Kita vertus, įvairūs eiliuoti „pritikimai“, kurių pradininku galėjo būti poetas, vėlyvajame folklore ganėtinai populiarūs. Taip pat tikėtina, kad poeto „veselijos“ skatino ir vestuvių apeigų apdainavimų išplitimą ar bent pasakojamųjų intonacijų stiprėjimą kai kuriose vėlyvesnėse vestuvių dainose; tokiais netiesioginiais poeto kūrybos sekimais galėtume laikyti dainas „Ach tu Dieve, kas tai yra“, „Kai kavaliarius piršlį užprašė“, „Ūžia kaukia veselija“, „Atėjo veselė – linksmoji diena“, „Atein rudenis, užšalo“.

Žinomiausias, labiausiai paplitusios, remiantis Lietuvių liaudies dainų katalogo kartotekos medžiaga, yra šios poeto eilės: „Vaikas ir arklys senas“ (L – „Arklys buvo labai senas“ – 97 var.), „Senis, vaikai ir pupos“ (L – „Sumindytos sudraikytos“ – 61 var.), „Bernas ir juka“ (L – „Bėda, tarė, paskutinė“ – 77 var.) ir, be abejo, „Buvom buvę miške“ (L – „Prašom prašom paklaudyti“ – 198 var.)*.

Dainų užrašymų statistika leistų teigti, kad daugmaž vienodai mėgstami buvo tekstai iš visų poezijos rinkinio skyrių, kuriuose sudėti žanrų požiūriu gana skirtingi kūriniai: sueiliuotos komiškos istorijos, didaktiniai eilėraščiai, proginės dainos ar žaismingi posmai vaikams. Kiek stebina, kad vestuvių dainoms paties poeto priskirtos eilės („veselijos“), išsiskiriančios iš visos kūrybos folkloriškumu – tradicinėmis liaudiškomis temomis, motyvais, poetika, nėra pačios mėgstamiausios. Dalis jų beveik neturi folklorinių variantų, taigi ir netapo tikromis liaudies dainomis. Tai paaiškinti galima nebent tekstų ilgumu, aprašomuoju pobūdžiu, siužetiškumu. Šios dainų ypatybės trukdė tapti joms apeiginėmis, antra vertus, vestuvinė tematika lyg ir neleido jų dainuoti šiaip sau, bet kuriuo metu. Iš „Veselijų“ skyriaus daugiausia folklorinių variantų turi funkciškai neutraliausios, apeliuojančios į jausmą, o ne į vestuvių apeigas, piešančios lyriškesnę vaizdą dainos. Tai giesmės „Kikilis“ (L – „Kikilis, kikilis laibakojis“ – 17 var.), „Bitinėlis“ (L – „Tai gražiai siaudžia girioj bitinėlis“ – 36 var.) ir minėtoji idiliška „Buvom buvę miške“.

Folklorinėmis dainomis tapusių „pasakų“ bei „pritikimų“ populiarumas turbūt labiausiai nulemtas santykinio tekstų trumpumo (ypač paplitusios kaip tik

* Lietuvių liaudies dainų katalogo kartotekoje daina virtusio K. Aleknavičiaus eilėraščio pavadinimu laikoma pirmoji kūrinių eilutė.

Kaip matyti, variantų nėra itin daug, ypač jei lyginsime jų kiekį su žymiausių poetų eilių papuliarumu, tačiau išvadas pagal kiekybinę statistiką reikia daryti itin atsargiai, nes literatūrinės dainos sistemingai ir tikslingai niekada nerinktos. Statistiniai duomenys pateikiami iš tautosakos rinkinių, sudarytų iki 1993 m.

trumpiausios eiliuotos poeto istorijos), apibūdinimų vaizdumo, dainingumo. Daugumos jų folkloriniai variantai dar sutrumpėję, kai kada – net iki vieno posmo dainuškos, talalinės: *Bėda mano paskucinė, Kad necikus gaspadinė, Virė buzu, buza juoda, Yra pieno – man neduoda* LTR 2877(87) (plg. su eilėraščiu „Bernas ir juoka“). Kitas visų kiek labiau folklorinėje tradicijoje prigijusių tekstų bruožas – buitinė tematika, kasdienės situacijos, tradiciškas veiksmo ar personažo vertinimas. Čia matome kaime įprastus barnius, nesutarimus, neva mistinių dalykų išaiškinimo atvejus ar apsišaukėlių daktarų, burtininkų apmulkintus valstiečius.

Minėtina, kad folklorinių variantų itin mažai turi programiškos, idėjiškos, labiau moralizuojančios poeto eilės. Liaudyje neplito jo eilėraščiai apie rašto ir mokslo naudą, smerkiantys knygų deginimą. Neįprasta baigti liaudies dainas abstrakčiu moralizuojančiu apibendrinimu, kurį neretai vartoja poetas, taip priartindamas eilėraščius prie pasakėčios žanro. Taigi apibendrinami galėtume teigti, kad liaudies dainų tradicijai daugiausia įtakos turėjo pramoginės ir poetiškiausios, bet ne tiesmukai moralizuojančios K. Aleknavičiaus eilės.

Vėlyvojoje folklorinėje tradicijoje prigijusių šio poeto tekstų gausa anaipol nereiškia, kad jie buvo tipiškai folkloriniai, artimi senosioms dainoms. Jo kūrybos folkloriškumas – atskira ir kultūrologiniu požiūriu įdomi tema. Mat poeto remtasi iš karto keliomis poetinėmis tradicijomis, ir jo kūrybos folklorinės adaptacijos proceso tyrimas atskleistų tam laikui būdingą liaudies dainų ir aukštesnių socialinių sluoksnių poetinės tradicijos sąveiką. Dalis kūrinių rinkinyje išties primena populiarias liaudies dainas ar jų fragmentus. Kai kurių jo eilių pradžia yra tarsi liaudies dainų perfravavimai, pavyzdžiui, „Arklys buvo labai senas, keikė vaikas, ko jis stenas“ („Vaikas ir arklys senas“)¹⁰ artima humoristinės dainos tekstui apie arklį („Tas mano arklys“). Kai kurios pradedamos patarlėmis: *Be šeimynos būt negera, Iš šeimynos naudos nėra* („Gaspadorius ir davatka žemaičių“); *Kas gi sauso kur paklauso* („Bobutė ir vaikų nosis“); *Viena bėda – da ne bėda; Dvi trys žmogų kai apsėda* („Kūmas ir velnias ant arklio“). Tačiau čia pat matome ir poeto kūrybos ypatumus, kurie būdingesni ano meto poezijos, bet ne liaudies dainų tradicijai: tradicinė daina retai pradedama patarle ar priežodžiu, o K. Aleknavičiaus tekstams, kaip ir apskritai didaktinei literatūrai, toks meninio vaizdo įrėminimo būdas gana įprastas.

Iš pirmo žvilgsnio itin folkloriškas yra kreipinys į kikelį ir visas dainos apie kikelį tekstas, primenantis tradicines meilės dainas. Tačiau akivaizdi ir literatūrinė šio eilėraščio ypatybė – potekstės, metaforos vartojimas gamtinės tematikos tekste. *Kikilis laibakojis* poeto eilėraštyje yra metaforiškas ir kartu ironiškas kito socialinio sluoksnio, o gal ir tautybės įvardijimas¹¹. Lyrinėje liaudies dainoje kikelis, strazdas, gegutė dažniausiai yra tik tiesiogiai įvardytas paukštis. Jei žmogus ir tapatinamas su paukščiu, tai yra adoracinė, bet ne ironiška figūra: močiutė – *balta gulbelė*, brolelis – *raibas sakalėlis*. Alegoriškas, metaforiškas žmogaus ir paukščio siejimas iš tautosakinių žanrų ryškesnis ir labiau išplėtotas tik vestuvių oracijose. Gamtos dainose komiškiems paukščių paveikslams potekstė paprastai nesuteikiama, nebūdingos aliuizijos į socialinę ar tautinę realybę.

Plačiau žinomiems K. Aleknavičiaus tekstams būdinga dialogo forma: pati taučiausia ir tradiciniame folklore dažniausia poetinė priemonė atskleisti skirtingus

požiūrius, pozicijas, įtampas tarp personažų. Priešingai nei liaudies dainose, poeto eilėse šalia tiesioginės kalbos yra įsiterpusių ir autoriaus žodžių: *tariau, rėkia, sa-kau*, bei kitų įterpinių. Iš folklorui – dainuojamajam ir pasakojamajam – būdingų meninės įtaigos priemonių pavartotas ir įsmeninimas. Kaip semantinė poetinio teksto figūra, jis įprastas tiek liaudies žodinėje kūryboje, tiek religiniuose raštuose ir dėl to turėjo būti lengvai atpažįstamas, paveikus. Tiesa, įsmeninama ne abstraktas – var-gas, nelaimė, teisybė, dorybė, bet konkretesnis dalykas – žanras, informacijos per-davimo priemonė: *Pasakos mano daugį čia moko – Verkia, juokiasi, gieda ir šoka* („Ant skaitytojų žodis“).

Keliaujanti knyga, šokanti, žaidžianti daina yra ir vedanti, ir šokdinanti. Teksto galia judėti ir judinti sąmonę, plečiant akiratį ir provokuojant kitokį – modernesnį – socialinį elgesį, poeto vykusiai panaudota.

Specifinio folklorinio atspalvio poeto kūrybai suteikia dainingumas, muzikalumas. Antraštės, konkrečios nuorodos į senąsias liaudies apeigines dainas, ketureilės strofos, aštuoniaskiemenės eilutės, gausūs pakartojimai rodo, kad dalis tekstų kurti turint mintyje tam tikrą melodiją ir konkretų taikymą. Labai galimas dalykas, kad „Veselijų“ skyrius buvo sukurtas tiesiog dainuojant su muzikiniu pritarimu, improvizuojant, nes eilutėse neretai natūralaus žodžio kirčio yra tarsi nepaisoma, o kur kas aiškiau nujaučiama melodinio kirčio dominantė. Poeto eilės „Muzikantas ant skripkos groja ir pramainiui gieda“ bei „Giesmė gaspadoriaus paginoj veselijų“ atrodo tiesiog atėjusios iš vestuvių muzikanto repertuaro. Giesmės „Kikilis“ ir „Bitinėlis“ liaudies dainininkų ir šiandien dainuojamos tradicinių liaudies dainų melodijomis. Labai tikėtina, kad pats autorius mokėjęs ir mėgęs muzikuoti. Grojimą instrumentais vertino kaip garbingą skaitymui prilygstantį amatą ir gebėjimą:

*Gaspadorius pas kaimyną
Draudė emęs taip šeimyną:
– Žinot, – tarė, – mano būdą,
Skaitau knygą, groju dūdą.
Kai ant vietos, vaikai, būsit,
Skaitydami dūdas pūsit.
<...>
Kieno rankoj yra knyga,
Giesmininku būti piga,
Ir bažnyčioj kai urėdas
Su mokytais drauge sėdas.
„Draustuvės ir Mikalojus“*

K. Aleknavičiaus kūryboje, kur kas daugiau nei A. Strazdo ar kitų poetų, randa-me vėlyvųjų, ypač didaktinių, humoristinių dainų tradicijos pėdsakų. Galima sa-kyti, kad jis tiesiog išaugęs iš šios tradicijos. Tos pačios šeimyninio gyvenimo, so-cialinių bei šeimyninių santykių, žmonių ydų temos. Panašūs vaizdai – keliaujančių, bendraujančių, dirbančių žmonių scenos. Jo tipažai – tarsi paryškinti didaktinių, hu-moristinių ar kitų vėlyvųjų dainų herojai. Davatka, girtas vyras, neklusnus samdi-

nys, svetimtautis, kalbėdantis kunigas vaizduojami kaip minėtose dainose – kartais iš šalies, kritiškai, kartais su apyšvelne autoironija, tik gerokai pridėjus ryškių spalvų, detalių, šaržuojant. Antra vertus, K. Aleknavičius daug kuo ir originalus, ypač tuomet, kai kuria ne dainą, o eiliuotą pasakojimą. Jo dėmesys sutelktas į situacijas, kurios nėra apdainuotos senojoje liaudies dainoje, tačiau gyvenamuoju laiku kaimo žmonėms teikė svarbių emocinių patirčių – tiek pakylėjančių, tiek atpalaiduojančių. Ano meto skaitytojų negalėjo nejaudinti pasakojimai apie iš karo grįžtantį sūnų rekrūtą, nelaimingas santuokas, šeimos narių nesantaiką, ambicijas, nuoskaudas, nevalų ir girtuoklių nuotykius. XIX a. liaudies dainose tėra jaunuolių ėmimo į rekrūtus tema, genetiškai susijusi su senosiomis karo dainomis ir išlydėjimo ritualais, apraudojimu, o poetas imasi naujo motyvo – sugrįžimo ir sava kalba perteikia kaimo žmonių patirtį. Naūja, kad kiek kitu aspektu vaizduoja sodiečius, ūkininkus. Senosiose dainose įsivertinusi pagarba žemdirbio darbui, tradicinė gyvensena nė kiek nekritikuojama, o vėlyvosiose akivaizdus ūkininko adoravimas, pabrėžiant laisvo žemdirbio gyvensenos privalumus. Kaip pavyzdį galima paminėti anuomet populiarių Motiejiaus Pabrėžos eilėraščių „Esu žmogus, šarpus kožnam darbe“. K. Aleknavičius dainose, priešingai nei to meto senosiose liaudies dainose ir populiariojoje poezijoje, šaiposi iš ūkininkų, gerbiamų tradicinės bendruomenės narių, dėl jų tamsumo ir patiklumo. Taigi jo individualioje kūryboje yra tie patys folklorinių tekstų žmonės ir likimai, bet prasminiai akcentai jau kiti – išlaisvinti nuo tradicinės dainų problematikos, poetikos, funkcionalumo ir nesuvaržyti senojo kaimo mentaliteto ribotumo. Tai bene ryškiausia švietėjiška jo tekstų ypatybė.

K. Aleknavičiaus poezija nuo senųjų bei vėlyvųjų dainų skisis ir subjektyvaus santykio, emocijos perteikimo būdu. XIX a. dainose vyrauja subtilus liūdesio, meilės, džiaugsmo, ilgesio reiškinys tiesioginiu išsakymu ar per poetinį vaizdą, asociaciją. Tačiau savistabos ženklų reta, netgi nebūdingi abstraktai, įvardijantys emocijas bei būsenas. Išgyvenimas, jausmas dainoje skatina lyrinio subjekto valią veikti (*eisiu ant kalno; parlėksiu gegute; rašysiu laiškeli*), o pačios tradicijos fiksuojama individo savivokos patirtis per menką, kad rastume čia individualaus, sąmoningo atsigręžimo į save pavyzdžių. Autorefleksijos ženklų daugiau tik humoristinėse dainose, kurių herojus – kaimo girtuoklis – tarytum šaiposi iš savo bevališkumo ir bejėgystės. Vis dėlto pasakojimą pirmuoju asmeniu čia dažnai stelbia vaizdavimas iš šalies, o autoironiją – ydos ar žmogaus „aplojimas“. Tuo tarpu K. Aleknavičiaus poezijoje yra atpažįstamas ne tik kaimo buities vaizdas, ne tik kasdienių jausmų pliūpsnis, bet ir emocinio santykio refleksija. Kūrinių vaizdais, didaktinėmis dialogų užsklandomis, nešališkais pasvarstymais poetas leido pamatyti sodiečiams save iš šalies ir išgyventi tą patirtį, kurios nebuvo nei dainoje, nei pasakoje, nei laikraštyje. Kartu jis pateikė ir naujo kasdienybės vertinimo pavyzdį.

Dabar sunku pasakyti, ar K. Aleknavičius įtvirtino liaudies dainose vieną kitą motyvą, sukūrė paveikslą, ar jį patį veikė jau gyvuojanti tradicija. Tikėtina, kad jo kūrybą gana smarkiai veikė lenkų XVIII a. populiariosios poezijos šablonas, anuomet gerai žinomas gavendų žanras¹². Šio žanro vertimų ar sekimų randame ir vėlyvajame lietuvių eiliuotame folklore. Temomis, vaizduojamais dalykais ir humoru jo poezija artima sovizžalinei lenkų kūrybai, kuri laikoma vienu iš šlėktų kultūros

reprezentantų¹³. Nuo lenkiškos kilmės vėlyvojo lietuvių folkloro mūsų aptariamąjį autorių skirs pabrėžtinai didaktinės kai kurių eilėraščių intencijos ir švietėjiškas orientavimasis į žemiausių socialinių sluoksnių skaitytoją.

Taip pat būtina pabrėžti, kad K. Aleknavičiaus kūryba skiriasi ir nuo XIX a. spausdintoje ar rankraštinėje poezijoje vyraujančios estetikos. Čia anuomet vyravo idilinės, sentimentalios patriotinės pilietinės eilės, proginė poezija. Didaktinių eilių būta palyginti nedaug, o ryškių sodrių kaimo vaizdų ir pamokančių „pritikimų“ – dar mažiau. Kaip teigia Vincas Maciūnas, itin madinga buvę kurti odes¹⁴ (pridėtu-me, ir istorines dainas) pagal romantinės poezijos pavyzdį. Netgi K. Aleknavičiaus didaktiškumas ne visai tipiškas tam laikui. Kaip rašo V. Vanagas, iš kitų to meto didaktų jį skiria „pasaulejauta, nuotaika ir santykis su realybe bei pats pamokslavimo pobūdis – atviras juokas, šaržas, o ne puritoniškas pamokslavimas, graudenimas ar gąsdinimas“¹⁵. Taigi K. Aleknavičiaus nesilygiuota į jokių vyraujančių populiarių kanoną, neplagijuota, nesitapatinta su jokia stipria lietuvių poetine tradicija.

Atskirai aptartinos poeto kūrybos sąsajos su tuo metu populiaria didaktine proza, ypač didaktinės apysakos žanru. Prieš pasirodant jo poezijos rinktinei, išėjo iš lenkų kalbos versta Jono Chodzkos didaktinė apysaka „Jonas iš Svisločės“¹⁶ (1823), kurioje keliaujančio senuko lūpomis doros ir išminties buvo mokomi paprasti sodiečiai. Neįmantri ir aiški minčių dėstymo forma, konkretūs buitės vaizdai, žmonių bendravimo scenos, krikščioniškos moralės teiginiai bei gyvenimiškos pozicijos akcentavimas, gero ir blogo socialinio elgesio gretinimas, opozicinis vaizdavimas – tai vis didaktinės XIX a. prozos ypatybės, kurių pasitaiko ir viename kitame poezijos kūrinyje. K. Aleknavičiaus poezijoje didaktinės prozos įtaka ypač ryški. Čia nevengiama atviro moralizavimo, mokymo pavyzdžių, stereotipinio socialinių grupių vertinimo. Jo kūrybai artima ir didaktinės prozos problematika bei tikslai – visuomenės moralės normų, papročių bei išprusimo įtaka gyvensenai, žalingų įpročių, žemos elgesio kultūros kritika, siekis mokyti, šviesti, ugdyti sodiečio dorovę ir taip daryti jo gyvenimą gražesnį, turtingesnį, prasmingesnį. Poezijos knygelės eilėraščiai „Žmogus ir vengris“, „Ragana ir avys be vilnų“, „Vaikas ir arklys senas“, „Žmogus ir karvė prie jungo“ yra tarytum sueiliuoti laisvi J. Chodzkos apysakos ištraukų sekimai¹⁷. Paskutinis eilėraščių rinkinio skyrius paties autoriaus pateikiamas kaip apysakos tąsa: pagrindinis herojus Jonas iš Svisločės dalyvauja lietuvių vestuvėse ir vertina žmonių elgseną:

*Buvo, buvo pritikimai,
Buvo dūdos ir šokimai.
Kokis yra žmonių būdas,
Tokias rasi čia ir dūdas.
Kurgi? Šit jums Jonas iš Svisločiaus.
Tę netoli nuo Subačiaus
Jis veselioj rado dūdas.
Špėtnas buvęs žmonių būdas.
Žmonės, sako, yr netvirti,
Visi vienok labai girti.*

„Jonas, dūdos ir veselios“

K. Aleknavičiui artima tiek lenkų didakto tematika, tiek jo moralinės nuostatos bei pats moralizavimo stilius. Labiausiai nuo lenkų autoriaus poeto kūryba skiriasi kur kas didesniu dėmesiu šeimai, šeimyniniam gyvenimui bei sodiečių vestuvėms.

Nors folklorinė tradicija yra konservatyvi ir palyginti sunkiai veriasi naujų tekstų pažangiam ideologiniam turiniui, o literatūrinio stiliaus nesklandumai, tokie dažni ano meto poetų kūryboje, galėjo kiek sunkinti naujo poetinio teksto suvokimą ar išiminimą, turime pripažinti, kad K. Aleknavičiaus eilės padėjo ugdyti plačiosios visuomenės savimonę. Skaitytoją, be abejo, veikė detalūs kaimo buities vaizdai, kasdienišką gyvenimą pateikiantys iš labai arti ir vis dėlto iš šalies. Aukštesnių socialinių sluoksnių žmonėms jo įvadas į poezijos rinkinį, pati poezija ir elementoriaus „kalbesiai“ padėjo suvokti žemdirbių gyvenimo realybę. Taip pat labai tikėtina, kad pobaudžiavinio kaimo žmonių tamsumą, tikėjimą prietarais, pasitikėjimą gandais ir perėjūnų pranašystėmis kritikuojantys posmai kur kas labiau tramdė skaitytojų patiklumą, nepagrįstas baimes ir skiepijo norą tapti šviesesniais sėkmingiau nei bet kurie kiti emociškai neutralūs didaktiniai tekstai. Apskritai manytina, kad poetas buvęs vienas geriausių liaudies retorių, nujautęs, kokios meninės retorinės priemonės įtaigiausiai paveiktų „naiviają“ sodiečių sąmonę. Ne veltui savo elementoriuje įdėjo dešimt „Kalbesių“, argumentuotai, paprastų žmonių kalba perteikiančių poreikį lavintis, o katekizme švietimo ideologiją supynę su krikščioniškąja simbolika: „Mielas skaitytojau! Bažnyčia šventa geidžia nuo kožno vieno krikščionies kataliko žinios, kas sutvėrė? kas atpirko? ir kas apšvietė? Ponas Dievas sutvėrė tavi, Sūnus Dievo atpirko, Dvasia šventa apšvietė. – Stiprinkies išmintį Dvasios šventos, mokykies skaityti ir skaityk dažnai Raštą šventą, tikrą mandrybę Išganymo“¹⁸.

Be abejo, labiausiai K. Aleknavičius atnaujino vaikų dainuojamąjį repertuarą. Iki jo poezijos pasirodymo (tai antras vaikams skirtas pasaulietinis leidinys po J. Chodzkos didaktinės apysakos) kaimo vaikai paprastai tebuvo girdėję folklorą ir religinę lektūrą, kur vaikas nei labiau vaizduojamas, nei gilinamasi į jo pasaulį. Tradicinės kultūros, jos vartojamų tekstų, kurie daugiausia ir formavo vaiko sąmonę, pagrindinė tendencija ta, kad fantazijos pasaulis – sau, o kasdienė vaikų pedagogika ir konkretūs pamokymai, patarimai, higienos, etiketo reikalavimai bei pažintinė informacija – sau. K. Aleknavičius įsisiūri į vaiką ir leidžia jam veikti, tame pačiame tekste išmonę derindamas su pamokymu, kurį dažnai pateikia per siužetą, veikėjo lūpomis, o ne kaip autoriaus žodžius. Tuo pat metu jis tarsi leidžia mažajam klausytojui stebėti šalia savęs kitą vaiką, veikiantį ką nors įprasta, išdykaujantį ir mokomą aplinkinių.

To meto literatūros kontekste visai naujas ir netikėtas yra eilėraštis „Senis, vaikai ir pupos“. Tuomet, kai visa populiarioji liaudžiai (ir ypač vaikams) skirta literatūra, viešoji kultūra ir religinė lektūra buvo pilna didaktizmo, dogmatizmo, moralizavimo, didaktiniame poezijos rinkinyje pasirodo eilėraštis mažiesiems, žaismingai vaizduojantis valiūkišką vaikų elgesį ir besijuokiantis iš senelio, kuriam literatūros tradicijoje priklausau išskirtinai autoriteto pozicija: *Senas buvo jau senelis, Tupinėjo kaip genelis. Labai pyko, labai iršo – apie pupas užsimiršo*. K. Aleknavičius čia tarytum pats save pašieptų. Seno ir jauno, žinančio ir nepatyrusio, mokačio ir mokinio opozicija yra viena būdingiausių didaktinėje literatūroje. Tačiau poeto tekste

kaip tik šios opozicijos ir nelieta. Tokį žaismingumą ir pasišaipymą iš seno žmogaus randame ne literatūroje, o greičiau kai kuriuose humoristiniuose vestuvinių dainų posmuose, pašėpiančiuose seną jaunikį (V – „Oi tu seni senutėli“, „Pas vyšnelę, pas sodelį“): *Vai tu seni, tu diedeli, Tu mani viliojai, An šyvukės kumeliukės Tu pas mani jojai. Kai tu jojai per laukelį, Degutu smirdėjai, Atsisėdęs už stalalio, Dagiū pražydejai* LLD 2 505. Tikėtina, kad senosios folklorinės tradicijos kanonas, turintis savą retoriką, etiką ir vaizdavimo principus, šiuo atveju, nors neakivaizdžiai bei netiesiogiai, veikė poeto meninę kalbą ir galbūt skatino literatūrinius tipažus pateikti kitaip nei didaktinėje prozoje. Kaip tik šį eilėraščių, davusių akivaizdžiausią antididaktinio diskurso pavyzdį, iki šiol seneliai deklamuoja savo vaikaičiams.

Tad jei vertinsime žiūrėdami ne iš didelio dviejų šimtmečių atstumo, bet atsižvelgdami į poeto gyvenamojo meto realijas, poreikius ir bendrą kultūrinę bei pačios literatūros situaciją, K. Aleknavičiaus nueitas gyvenimo ir kūrybinis kelias atrodys prasmingas ir savitas. Nuo senojo ir vėlyvojo lietuvių folkloro jo eilės skiriasi visų pirma švietėjiška ideologija ir tradicinės kultūros matymu iš šalies; to meto poezijos kontekste jis savitas šnekamajai liaudies kalbai artimu stiliumi ir sekimu didaktinės prozos tradicija. Poetas ėjo Jono iš Svisločės keliais, tikėdamasis ar žinodamas, kad lietuvių sodiečiui žaismingas pamokymas eiliuota forma bus patrauklesnis, įsimintinesnis nei didaktinė proza. Galėtume teigti, kad poeto instinktyviai jausti esminiai folklorinės tradicijos gyvavimo principai – teksto įsimintinumas, tradiciškumas ir aktualumas. Gebėjimas šmaikščiai pasakoti, vaizduoti, intriguoti garantavo jo poezijai galimybę pritaipyti prie populiarių tautosakinių žanrų – sakmės, anekdoto, šurprios istorijos, posmavimo lengvino įsiminimą, liaudiško pasakojimo stilius – suvokimą. Tuo būdu sugebėta rasti įtaigią meninę raišką naujoms tiesoms ir pozicijoms skleisti kaime.

¹ *Vytautas Vanagas*. Kajetonas Aleknavičius ir jo eilės. – *Kajetonas Aleknavičius*. Kikilis laibakojis. Vilnius, 1971, p. 5–8.

² *Egidijus Aleksandravičius*. Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais: Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai. Vilnius 1989, p. 18.

³ *Liudvikas Adomas Jucevičius*. Raštai. Red. J. Lebedys, M. Lukšienė ir kt. Vilnius, 1959, p. 392.

⁴ Pasakos, pritikimai ir veselijos su dainomis. Suderinimais parašyta Kun. K. Alekno. Vilnius, 1907, p. 3.

⁵ Lietuvių literatūros istorija. Aut.: L. Gineitis, K. Korsakas ir kt., t. 1. Vilnius, 1957, p. 524.

⁶ Pasakos, pritikimai ir veselijos su dainomis, p. 4–9.

⁷ *V. Vanagas*. Min. veik., p. 8

⁸ Ten pat, p. 13.

⁹ *Džiuljeta Maskuliūnienė*. XIX a. lietuvių didaktinė proza: [Daktaro disertacija]. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1999, p. 31.

¹⁰ Čia ir toliau tekste antraštės ir citatos pateikiamos iš: *K. Aleknavičius*. Kikilis laibakojis. Vilnius, 1971.

¹¹ *Rimantas Skeivys*. Kikilis laibakojis. – Tautosakos darbai, [t.] XVI (XXIII). Vilnius, 2002, p. 204.

¹² Gawęda. – Słownik folkloru polskiego. Pod red. Juliana Krzyżanowskiego. Warszawa, 1965, p. 119.

¹³ *Vytautas Vanagas*. Antanas Strazdas. Vilnius, 1968, p. 194.

¹⁴ *Vincas Maciūnas*. Rinktiniai raštai. Sudarytojas Jonas Šlekys; red. Virginijus Gasiliūnas. Vilnius, 2003, p. 465.

¹⁵ *V. Vanagas*. Kajetonas Aleknavičius ir jo eilės, p. 10.

¹⁶ *Vincas Auryla*. Lietuvių vaikų literatūra. Vilnius, 1967, p. 74–76.

¹⁷ Jonas Iszmiślozczius kromininkas. Pirmu kartu isz Lenkiszkos in Lietuviszką kalbą perstatytas per Juozupą Rupeiką <...>. Wilniuje, 1860.

¹⁸ Elementarius arba lengvus mokslas skaytit raszto szwento. Lietuviszkay del wayku lietuwniku par kunigu K. Olechnowicziu. Ape reikału mokslo ir Wieźliwu apsiejmu kalbiaseys paraszitas. Wilniui, 1846, p. 25.

RELATIONSHIP BETWEEN POETRY BY KAJETONAS ALEKNAVIČIUS AND FOLK SONG TRADITION

JURGA SADAUSKIENĖ

Summary

In the focus of analysis in this article are relations between individual creativity of the 19th century poet and educationalist Kajetonas Aleknavičius and the folk song tradition. Main events of the poet's life, the educative purposes of his work and his public activities are also surveyed. The individual creativity of this poet is commented upon from the folkloric, literary and, partly, from the rhetorical perspective. Attempts are made at determining the scale of folkloric features in the original poetry by K. Aleknavičius, as well as establishing the proportion of influences coming from literary poetry and folk song tradition, affecting his creative work. The exceptional quality of the work by this poet in the contemporary literary context is also emphasized. Analysis of the most widely spread texts by this poet revealed the peculiarities of form and content determining their popularity in the countryside. K. Aleknavičius' poetry is regarded as being very suggestive and therefore agreeable to his contemporary readers.

Gauta 2005-04-22